

BASALE STIMULATIE

EEN NIEUW PERSPECTIEF VOOR MENSEN MET ZEER ERNSTIGE BEPERKTHEDEN

ORTHOPEdagogISCHE BESCHOUWINGEN

FRED HILGERSOM

BASALE STIMULATIE IN ARDUIN

Arduin bevindt zich momenteel in een waar emancipatieproces.

Hoewel in de praktijk nog niet altijd, of nog lang niet volledig gerealiseerd, zijn zelfbeschikking, autonomie en keuzevrijheid voor de cliënt sleutelbegrippen in de begeleiding die we vanuit Arduin willen bieden. Een proces van ontvoogding is ingezet.

De emancipatie voor de begeleiders kan opgevat worden als een bevrijding uit de sleur van de routine en een terugkerend besef dat we dienstbaar mogen zijn aan de mensen die wij begeleiden. In deze dienstbaarheid ligt naar mijn mening de zelfrealisatie van de werker besloten.

Arduin gaat uit van mensen met mogelijkheden; de mogelijkheden zijn verschillend, maar vormen toch het uitgangspunt.

Het valt mij telkens weer op in de gesprekken met de cliënten, hoeveel moeite zij hebben om aangesproken te worden als verstandelijk gehandicapt. We moeten dit ook maar zo min mogelijk doen.

Meer en meer wordt er aandacht besteed aan het formuleren van steunbehoeften, zoals we terug kunnen zien in de nieuwe definities volgens de AAMR.

Het uitgangspunt van Arduin verraadt een positief mensbeeld. Een mensbeeld dat geïnspireerd is door de humanistische psychologie, waarin de mens gezien wordt als een wezen dat er bij voortduring op gericht is zijn eigen lot en omstandigheden te verbeteren.

Kenmerk voor dit mens-zijn is communicatie met anderen, toekomstgerichtheid, beheersen van werktuigen, zelfbewustzijn, ontwikkeling, het hele leven door.

Er is een groep mensen voor wie de kenmerken niet lijken te gelden. Mensen die in levenssituaties verkeren die schijnbaar geen ontwikkeling en betrekkingen toelaten.

Het gaat om mensen met zeer ernstige beperkingen, meestal zowel op lichamelijk, zintuiglijk en verstandelijk gebied, als op sociaal en emotioneel gebied.

Het lijkt er op dat zij niet passen in de gangbare definitie van mens-zijn. In ieder geval passen zij niet in ons huidige mensbeeld.

Betekent dit dat wij te maken hebben met een apart soort mensen voor wie andere wetten en maatstaven gelden; als zij al bestaansrecht hebben?

Sommigen vinden van wel. Met de norm "kwaliteit van leven" wordt er door sommigen getwijfeld aan hun bestaansrecht.

Maar al vinden we wel dat er een bestaansrecht is voor deze mensen, doet dan het huidige mensbeeld recht aan hen? Zo niet, dan moet het mensbeeld veranderen, want een mensbeeld dat geen recht doet aan alle mensen(kinderen) is onvolledig en dus onbruikbaar.

Dus we moeten óf het mensbeeld overboord gooien en vervangen door een ander, óf we moeten nauwkeurig onderzoeken of ook deze mensen passen in het mensbeeld waarin sprake is van een actieve betrokkenheid en invloed op de eigen omgeving en het eigen bestaan.

De vervreemding van de groep mensen met zeer ernstige beperkingen van ons eigen bestaan, komt denk ik deels voort uit de ideeën die we hebben over opvoeden. Deze ideeën liggen naar mijn mening ook vaak ten grondslag aan opvattingen over de begeleiding van onze cliënten.

Daarom wordt er eerst stil gestaan bij opvoeden. Daarna zal er aandacht besteed worden aan begeleiden.

Opvoeden

Als men het heeft over opvoeden, dan heeft men het meestal over de omgang tussen de volwassene (opvoeder) en het kind, waarbij de opvoeder invloed uitoefent op het kind met een speciaal doel. Dat speciale doel is er op gericht het kind te helpen zich te ontwikkelen. Opvoeden is in deze benadering gericht op ergens iets leren van het kind. (Van Sprang 1986, p. 18).

Opvoeden is hier gericht op de volwassenheid, waarin zelfstandigheid en zelfverantwoordelijkheid een centrale rol spelen. Inhoudelijk spelen waarden en normen in deze opvatting een belangrijke rol.

Opvoeden wordt gezien als het inleiden van het kind in de regels van de cultuur, inleiden in het regelgeleide handelen van de mensen. Dit proces noemt men enculturatie en mondt uiteindelijk uit in volwassenheid.

Voor verstandelijk gehandicapten zijn deze doelen slechts beperkt realiseerbaar. Zij heten dan ook "beperkt opvoedbaar". Het doel van opvoeden voor hen is het bereiken van de "voor hen optimaal bereikbare zelfstandigheid".

Voor mensen met zeer ernstige beperkingen is er liefdevolle zorg weggelegd, zij passen niet in de opvoedidealen

De nadruk op het bereiken van doelen, de nadruk op het leren legt dus ernstige beperkingen op aan het denken over opvoeden van kinderen met ernstige handicaps.

Sterker nog, deze uitgangspunten over opvoeden sluiten een hele categorie kinderen uit van opvoeden! Immers, kinderen met zeer ernstige handicaps zijn "slechts" op liefdevolle zorg aangewezen.

Een theorie over opvoeden die kinderen van opvoeden uitsluit kan voor mij geen goede theorie zijn. Een theorie over opvoeden moet recht doen aan **alle** kinderen, ongeacht welke handicap of beperking dan ook!.

Een vruchtbaarder concept over opvoeden is opvoeden niet langer te zien als doelgericht, gericht op het bereiken van iets, als intentioneel, maar opvoeden te zien als een **proces**.

Als we terugkijken hoe we zelf groot zijn geworden, dan realiseren we ons dat we groot zijn geworden **ondanks** alle bewuste bedoelingen en acties van onze ouders. Het was de sfeer, het voorbeeld dat onze ouders gaven; het gevoel dat we erbij hoorden, dat ons groot gebracht heeft. Het gevoel dat wat we ook deden, onze ouders er voor ons waren.

Onderstaande noties over opvoeden zijn ontleend aan de theorie van Kok (1988). Bij opvoeden gaat het er om dat volwassenen, opvoeders optimale kansen schenken aan kinderen **zichzelf** te ontplooien. Opvoeders doen dit in een relatie die ze hebben met het kind waarin deze zich geborgen, veilig en gewaardeerd voelt. Deze waardering is onvoorwaardelijk. Zonder relatie kan er geen opvoeden bestaan.

"Opvoeden van diepzwakzinnigen", verzucht Velthausz, "was altijd zo'n moeilijke zaak, omdat het intentionele (het opvoedingsdoel "volwassenheid") en het inhoudelijke (met name de normen en waarden) zo op de voorgrond stonden (Velthausz 1987, p. 6).

Opvoeden zien als het kansen schenken aan het kind om zichzelf te ontwikkelen, maakt dat opvoeden van kinderen met zeer ernstige beperktheden niet wezenlijk anders is dan het opvoeden van andere kinderen.

Zelfs waarden en normen bij het opvoeden worden hanteerbaar. Kansen schenken zichzelf te worden betekent immers ook kansen schenken voor de ontwikkeling van een eigen normen- en waardensysteem.

In deze definitie van opvoeden zijn **alle** kinderen opvoedbaar. Hetgeen overigens niet wil zeggen dat het opvoeden van zeer ernstig gehandicapte kinderen een gemakkelijke opgave zou zijn. Integendeel!

Primair bij opvoeden staat de relatie; zonder relatie kan er geen sprake zijn van opvoeden.

Een relatie krijgt gestalte in frequente, intensieve en positieve contacten. En juist het leggen van contacten met mensen met ernstige beperktheden wordt als zeer moeilijk ervaren. Maar het is niet onmogelijk voor een goed verstaander. Voor de wijze waarop zie onder andere Heykoop (1991) en Velthausz (1987).

De definitie "opvoeden is het in relatie staan van opvoeder en kind, waarin het kind optimale kansen geschonken wordt om zichzelf te ontplooien", vormt ook een goed uitgangspunt voor het ontwikkelen van een concept voor de begeleiding van adolescenten en volwassenen.

Immers vanaf de adolescentie wordt er niet meer opgevoed, ook al is de zelfstandigheid niet bereikt.

Begeleiding van verstandelijk gehandicapten was of is bijna altijd synoniem aan betutteling. Wij bepaalden, overigens met de beste bedoelingen, wat goed voor hen was (het schrijven in de verleden tijd is misschien wat te optimistisch!). De eigen

inbreng van de cliënt, die toen nog gewoon een verstandelijk gehandicapte was, was gering. Het is voor de begeleiders moeilijk om los te komen van de bestaande patronen.

De modellen die in de zorg worden gehanteerd om het proces van begeleiden te beschrijven komen vooral uit de verpleegwetenschappen en bieden onvoldoende soelaas.

De vanuit de agogie ontwikkelde modellen zoals we die bijvoorbeeld bij het maatschappelijk werk tegen komen, kennen dezelfde bezwaren als we tegen kwamen bij de intentionele benadering van het opvoeden. De daarin gestelde doelen en methodieken zijn voor een grote groep van de mensen die wij begeleiden te hoog gegrepen.

Als we analoog aan de definitie van opvoeden begeleiden zien als

"het in relatie staan van cliënt en begeleider, waarin de begeleider aan de cliënt optimale kansen schenkt zichzelf te ontplooien",

dan kunnen we dit van toepassing achten op alle cliënten die op welke manier dan ook een beroep op ons doen. Betutteling wordt tegengegaan door de nadruk op zelfontplooiing van de cliënt. Het is de persoon zelf die de richting bepaalt en het tempo waarin.

Deze definitie dwingt de begeleider om voor hen die niet rechtstreeks voor zichzelf kunnen spreken, duidelijk uit te leggen waarom welke keuzen gemaakt worden. Deze definitie maakt een reflecterende bezinning op het eigen handelen relatief eenvoudig: *"bevordert wat ik doe of van plan ben te gaan doen de zelfontplooiing van mijn cliënt"*, is dan de centrale vraag die de begeleider zichzelf telkens stelt (of hoort te stellen).

Hoe moeten we dit nu zien in het licht van de begeleiding van mensen met ernstige beperkingen? Dit wordt behandeld in de volgende paragraaf.

Ernstige beperktheden, Zelfontplooiing en Basale Stimulatie.

Als we geconfronteerd worden met mensen met ernstige beperktheden op het vlak van lichamelijke en verstandelijke mogelijkheden en waarnaast meestal nog sprake is van zintuigstoornissen, dan lijkt het een gotspe te spreken van zelfontplooiing. Toch zijn er ook bij deze personen aanknopingspunten voor een emancipatorische omgang.

Alvorens hier verder op in te gaan, wordt eerst kort stil gestaan bij de ontwikkeling van het IK.

Er moet bij de jonge baby een gevoel ontstaan van een IK dat zich onderscheidt van anderen. Hierboven hebben we beschreven dat opvoeden gebeurt in de relatie tussen kind en opvoeders, waarin het kind zich geborgen en gewaardeerd weet. De eerste ervaringen doet het kind op met en via zijn lichaam. Dat proces gebeurt al direct na de geboorte (wellicht al eerder in de baarmoeder).

Vanuit de IK-ervaringen via het lichaam ontstaat het JIJ-gevoel. Door de activiteiten van en met anderen, juist door het samendoen ontstaat het gevoel van de ander als onderscheiden van het zelf.

Op basis van het IK-JIJ onderscheid ontstaat het besef van Omgeving.

Jonge baby's zijn hiertoe ook fysiek uitgerust. Zij zijn in staat om zelf diverse ervaringen op te doen (die Welt für sich zu nützen) en de ander tot dialoog uit te nodigen.

De lichaamservaring van ernstig beperkte kinderen reikt meestal niet verder dan pijn, overstrekking, onrust. Door de asymmetrie van het lichaam is er geen oogcontact mogelijk, waardoor er weinig interactie is.

Waar bijvoorbeeld luierverwisseling bij de gezonde baby een moment bij uitstek is tot het aangaan van een dialoog, is het bij de andere kinderen meestal een gevecht met weinig kans tot dialoog en interactie.

De eigen bewegingen brengen het kind steeds verder van het doel, waardoor er bij het kind een gevoel ontstaat dat het slecht is om actief te worden. Actief worden loopt slecht af want je valt of rolt om; het loopt bijna altijd slecht af.

De beperkingen die zij hebben vormen een rem op het op doen van ervaringen, op ontwikkeling.

Elk mens brengt uitwisselingsprocessen op gang tussen waarneming, beweging en communicatie. De diversiteit van ervaringen resulteert in een psycho-biologisch evenwicht. De processen zijn gericht op homeostase, op evenwicht.

Bij mensen met ernstige beperktheden zijn deze uitwisselingsprocessen tussen waarneming, beweging en communicatie sterk verminderd.

Er is sprake van een homogeen veld waarin amper nog onderscheiden ervaringen zich opdienen.

Er is sprake van deprivatie, verval in een vegeterend bestaan, zodat het moeilijk is hen nog als mens te zien.

Als reactie op dit proces zien we enerzijds eenzijdige overstimulering. Wanneer é é n van de communicatiepartners afhaakt, des te actiever wordt de andere partner.

Fröhlich spreekt van "A-symmetrie der Beziehung zwischen Behinderten und nicht-Behinderten"(Fröhlich 1995).

Anderzijds zien we een uitdoven van activiteiten omdat de ander in zijn bemoeiingen niet beloond wordt.

Beide reacties leiden tot een verdere deprivatie. Zowel overprikkeling als onderstimulering leiden uiteindelijk tot verder initiatiefverlies.

Wat we verder zien is dat de relaties functioneel worden en niet meer gericht op dialoog. De taal verandert in imperatieven, in opdrachten, in plaats van uitwisseling. Er is zelden communicatie over gevoelens. De communicatie is eenzijdig. Daarnaast zien we een reductie van activiteiten.

Een hopeloze situatie lijkt het.

Het is op dit vlak Basale Stimulatie ons te hulp kan komen.

Met behulp van basale stimulatie kunnen we de persoon als het ware zijn eigen lichaam teruggeven (of hem voor het eerst in contact brengen met zijn lichaam).

Basale stimulatie heeft tot doel het eigen lichaam, het eigen Lichaams-Ik te beleven en te gebruiken om verdere ontwikkeling mogelijk te maken.

Basale stimulatie is gericht op het uitlokken of herstellen van de interactie van Beweging-Waarneming-Communicatie.

Centraal staat de eigen betrokkenheid, eigen invloed van de persoon op de omgeving. Richtsnoer voor het handelen van de begeleider is hoe de cliënt actief te betrekken op datgene dat er om hem gebeurt, waarbij de begeleider de ander volgt en initiatieven probeert uit te lokken.

Dit geldt voor alle situaties waarin de cliënt zich bevindt; dus bij het gewekt worden en opstaan, bij het baden, het eten en drinken en bij gerichte activiteiten.

Philip Vanmaekelbergh, een Belgische collega heeft de kern van Basale Stimulatie treffend omschreven als:

"Geconcentreerd werken met aanraking, beweging, trilling en ademhaling als middel om de diep meervoudig gehandicapte persoon zijn of haar lichaam te laten ervaren op een veilige en warme manier."

Als ingang voor de omgang staat in de eerste plaats de **aanraking** centraal; dit wordt **somatische** stimulatie genoemd. Door de aanraking wordt het lichaam zelf waargenomen. Aanraking, somatische stimulatie kan bij uitstek aangewend worden tijdens het wassen en baden. Daarnaast kunnen diverse massagetechnieken gebruikt worden.

Door langdurig gekluisterd zijn aan bed of rolstoel verliest de persoon het gevoel van zijn eigen lichaam. (probeert u maar eens langdurig stil te blijven liggen op uw rug. U zult dan merken dat u eerst een vervelend gevoel krijgt, dat overgaat in een vorm van gevoelloosheid) Door **beweging**, door **vestibulaire** stimulatie kan de persoon zichzelf weer ervaren. Door het bewegen speelt de zwaartekracht weer een rol in de waarneming. Bij bewegen kan men denken aan schommelen, maar ook aan een voorzichtig heen en weer rollen van hoofd of lichaam. Daarnaast levert het verplaatst worden weer andere informatie aan de persoon. Hier kan men zich afvragen "Ervaart de persoon dat hij beweegt, beweegt hij zodat hij zichzelf ervaart?"

Trillingen, vibratorische stimulatie geven een diepe gewaarwording van het lichaam. Met name trillingen overgebracht via de beenderen en de ribbenkast leveren sterke prikkels. Voorzichtigheid bij het aanbieden is geboden; de intensiteit kan bedreigend zijn of vervelend voor de persoon.

Naast deze stimulaties kan men via **reuk**, **smaak** en het **zien** de persoon belangrijke ervaringen laten opdoen.

Al de activiteiten, alle omgang wordt aangeboden vanuit de gedachte

"Wat ik nu doe, vergroot dit de zelfbetrokkenheid van de persoon op wat er gebeurt, draagt dit bij tot de zelfontplooiing van hem/haar"

Dit stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de omgeving. Deze eisen worden in de volgende paragraaf beschreven. Bij de beschrijving ervan wordt gebruik gemaakt van

een onderverdeling die Clem de Bolle aangereikt heeft tijdens een lezing over Partnerstijlen en Omgevingsstructuur op een studiedag over "Meervoudig gehandicapt en Communicatie?" in december 1996.

Hoewel het in eerste instantie bedoeld is om de (voorwaarden tot) communicatie in kaart te brengen, is dit schema eveneens goed bruikbaar om een aantal uitgangspunten in de omgang met mensen met zeer ernstige beperkingen te beschrijven en toe te lichten.

Nogmaals wordt benadrukt dat de kwaliteit van de omgeving, de competentie van de partner bepalend is voor het welzijn van de cliënt!

1. AFSTEMMING:

Bij afstemming gaat het om het aanpassen van de partner, van de begeleider aan de cliënt . Afstemming is voorwaarde voor elk contact, voor iedere ontmoeting.

Aan het afstemmen kan men een aantal aspecten onderscheiden.

1. Leefklimaat.

Om open te kunnen staan voor prikkels uit de omgeving moet de persoon een gevoel van basisveiligheid hebben. Met name bij personen die zichzelf niet kunnen verplaatsen moet er veel aandacht besteed worden aan het liggen, zitten en oppakken Ook moet er veel aandacht besteed worden aan de plaats waar iemand staat. Een plaats waar men kan overzien wat er gebeurt en waar men niet zomaar van achteren benaderd kan worden, biedt veiligheid.

Het leefklimaat moet er een zijn waarin men zich prettig voelt. Regelmaat en ordening zijn eveneens aspecten van veiligheid.

2. Structuur van de omgeving

Uit zichzelf hebben mensen met ernstige beperkingen weinig tot geen mogelijkheden om te doorzien hoe een situatie er uit ziet, wat er in kan gebeuren of plaats vinden en dus welke mogelijkheden hij er zelf in heeft.

Dat betekent dat de begeleiders dit inzicht in de structuren moet aanreiken, mogelijk moet maken.

Dat kunnen ze doen door activiteiten te koppelen aan vaste plaatsen; "als we hier staan, dan ga ik dat en dat met je doen". Je biedt ook structuur door de dingen *zichtbaar* te maken voor de cliënt.

Een ander aspect van structuurverlening vormt de *bereikbaarheid*. Zorg ervoor dat de dingen in het zicht van de cliënt zijn; de beker bijvoorbeeld zodat hij tussendoor kan aangeven dat hij wil drinken.

Wanneer er gebruik gemaakt wordt van een communicatiebord, dan moet deze voortdurend in het zicht zijn, zodat het permanent beschikbaar is voor de persoon.

3. Communicatiepartner

Alvorens tot communicatie te kunnen komen of een activiteit te kunnen doen moeten we als begeleider de aandacht wekken van de ander. Van het allergrootste belang daarbij is dat we daar alle tijd voor moeten nemen. Hierover meer in de volgende paragraaf.

Daarnaast is het belangrijk dat de persoon een goede (zit)houding heeft; deze moet voor ontspanning zorgen. Zorg ook voor een goede plaats, denk daarbij aan de lichtval.

Neem plaats tegenover het kind; wanneer dit te bedreigend is, kun je ook contact maken via een spiegel.

4. Gedeelde aandacht

Om de aandacht te kunnen delen, moeten beide partners open staan voor de signalen die worden uitgezonden. Voor ons betekent dat dat we moeten wachten totdat de ander klaar is voor het contact. Belangrijk daarbij is zich te realiseren dat mensen met meervoudige beperktheden lang de tijd nodig hebben om zich op de ander te kunnen instellen. Alvorens te kunnen reageren zien we bij deze mensen heel vaak gedrag dat lijkt op afwijzen of zich terugtrekken. Laat je hierdoor niet misleiden; ***deze gedragingen vormen juist de voorbereiding tot het leggen van contact of zich open stellen voor de prikkels!*** (Velthausz 1986.)

Laat de persoon ook merken dat je iets van hem verwacht, ook hier geldt weer dat je de persoon de tijd moet gunnen om te reageren.

5. Keuze van activiteiten

Neem de interesses van de persoon als uitgangspunt en probeer vandaaruit contact te krijgen. Dring vooral niet op; dit bevordert het afsluiten voor de activiteiten.

2. LAAT DE PERSOON LEIDEN

De persoon geeft het tempo aan en de dingen waarin het is geïnteresseerd. Wij volgen en nodigen hoogstens uit. Dit uitgangspunt vergt een heleboel van de begeleiders; met name terughoudendheid en invoelend vermogen.

1. Belang van observeren

Het begrijpen van de cliënten met ernstige beperkingen is vaak een kwestie van interpreteren van kleine, vaak onduidelijke signalen. Wanneer de persoon een signaal uitzendt met een bepaalde bedoeling en wij begrijpen de bedoeling, dan is er sprake van geslaagde communicatie. Bijvoorbeeld de cliënt kijkt naar een beker en maakt daarmee kenbaar dat hij wil drinken en wij laten zien dat we hem begrijpen door hem drinken te geven.

Wanneer we gedragingen waarnemen waarvan we denken dat de ander daarmee geen boodschap wil uitzenden en de ander wil er ook niets mee zeggen, dan hebben we ook te maken met een geslaagde interpretatie. Bijvoorbeeld we zien iemand met een koptelefoon op zijn hoofd ritmisch heen en weer wiegen. We interpreteren dit dat de persoon gewoon tevreden is met de situatie. Wanneer dat zo is dan is er geen probleem.

Het probleem ontstaat wanneer wij het heen en weer wiegen interpreteren als "hij heeft genoeg van de muziek" en vervolgens doen wij de koptelefoon af terwijl dat voor de persoon niet de bedoeling was, of het tegenovergestelde; de persoon probeert door heen en weer te wiegen ons duidelijk te maken dat hij genoeg heeft van de muziek en wij zien het steeds heftiger heen en weer wiegen als een bevestiging dat we de goede muziek hebben opgezet!

Uit deze dilemma's komen we alleen door er bewust van te zijn en door goed te observeren; wat zijn de signalen die bevestiging betekenen, welke die afkeer inhouden etc.

Wanneer men er totaal niet uitkomt, dan kan men met elkaar bepaalde betekenissen afspreken zodat men op één lijn zit. De ander kan zich dan eventueel aan de interpretatie aanpassen.

2. Pas je tempo aan

Onze wereld kenmerkt zich door dynamiek; wij zijn meestal veel te snel voor onze cliënten. Door hun vertraagde reactietijd op de binnengekomen prikkels lopen zij grote kans dat wanneer zij in staat zijn om te reageren er niemand meer is om op te reageren. Er is een geval bekend waarin een persoon **tien minuten!** nodig heeft alvorens te kunnen reageren op aangeboden contact. Wie houdt daar nu rekening mee!

Maak er een regel van om in ieder geval **tien tellen te wachten alvorens het aanbod te veranderen!** Beter is nog om na de tien tellen het aanbod te herhalen totdat je werkelijk en afwijzing krijgt.

We hebben ook snel de neiging om het antwoord van de ander snel in te vullen en af te maken. Geef de ander de kans om zijn beurt af te maken, ook al begrijp je wat hij bedoelt, onderbreek hem niet.

3. Initiatief bevorderen

Volg de draad van de persoon, spiegel zijn gedragingen met woorden, blikken en wijzen. Stimuleer dat de persoon zelf keuzen maakt. **De ander keuzen leren maken betekent ook het accepteren van weigeringen!**

Forceer ook weigeringen! Leer de persoon nee te zeggen door iets aan te bieden waarvan je weet dat de ander dat niet wil hebben.

Probeer ook gedrag dat afwijzing voor iets speciaals betekent te laten generaliseren naar andere situaties; met de tong eten uitwerpen tong uitsteken wordt symbool voor afwijzing.

Ga in op aandacht vragen, ook wanneer dat niet uitkomt. Wanneer de manier van aandacht vragen vervelend overkomt, realiseer je je dan dat wellicht andere vormen van aandacht vragen voor de persoon niet lonend zijn omdat de omgeving te ongevoelig is voor andere signalen.

Geef de persoon de gelegenheid om je bij zich te halen; bijvoorbeeld door een bel op tafel te bevestigen of iets dergelijks.

4. Programmeer onregelmaat binnen de regelmaat

Regelmaat alleen is niet goed. Maak de wereld interessant door binnen het vertrouwde nieuwe dingen te doen. De veranderingen nodigen de persoon uit tot initiatie door de reactie.

Je kunt hetzelfde verhaal tien keer hetzelfde vertellen met hele kleine veranderingen.

5. Spelroutines

Routines geven houvast; activiteiten beginnen en eindigen bijvoorbeeld op een vaste vertrouwde manier

Begeleiderspresentatie.

Met basale stimulatie hebben we een geheel van uitgangspunten en handelingsmogelijkheden aangereikt gekregen om mensen met soms zeer beperkte mogelijkheden aan te spreken op hun mogelijkheden.

We moeten soms heel absurde dingen doen om hen een normaal leven te laten lijden. Normaal in de zin van "in staat gesteld worden om zelf de levensomstandigheden waarin men zich bevindt te kunnen beïnvloeden". Zo bezien zijn mensen met (zeer) beperkte mogelijkheden in de eerste plaats

MENSEN MET MOGELIJKHEDEN